

ISSN:2148-2292

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2018, 5 (17), ss. 135-152

Academic Journal of History and Idea, 2018, 5 (17), pp.135-152

Araştırma Makalesi

Original Article

**Saib-i Tebrizî ve XVII. Yüzyıl
Azerbaycan Lirik Şiirinde Hind Üslubu**

Paşa Kerimov*

ORCID: 0000-0001-6813-9373

Öz

XVII. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en kayda değer şairlerinden olan Saib-i Tebrizî, Hint, İran ve Osmanlı ülkelerinde büyük ün kazanmıştır. Farsça yüz yirmi bin beyit tutarında şiirleri olan şairin Türkçe on sekiz şiiri bulunmuştur. Farsça şiirlerinde olduğu gibi, Türkçe şiirlerinde de Saib XVII. yüzyılda yeni Hint üslubunun temsilcisi olmuştur. Şairin Türkçe şiirlerinin etkisi ile ana dilinde şiirler yazan Vahid-i Kazvinî, Vaiz-i Kazvinî, Murtaza Kulu Sultan Şamlu gibi Azerbaycan şairleri de Hint üslubunun Azerbaycan'daki temsilcileri olmuşlar. Çalışmamızda XVII. yüzyıl Azerbaycan şairi Saib-i Tebrizi ve onun takipçilerinin şimdiye kadar araştırılmamış, hind üslubunda Türkçe yazdıkları şiirlerinde bu üslubun özellikleri hakkında örneklerle bilgiler verilmiştir. Araştırmada karşılaştırmalı tarihi metotla birlikte, karşılaştırmalı tahlil ve genellemelere yöntemleride kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Saib-i Tebrizî, Nazire, Hint üslubu, Solhe-koll, Teşbih, Istiare, Bahr.

Gönderme Tarihi: 29/09/2018

Kabul Tarihi:30/10/201

* *Doc. Dr, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli adına Elyazmalar Enstitüsü Müdür Yardımcısı, E-Posta: ilhammamammadzade@yahoo.co.uk*

Saib-i Tebrizi and XVII. Century Indian Style in Azerbaijan Lyric Poetry

Abstract

Saib-i Tebrizî, one of the most valuable poets of Azerbaijan in XVII century was very famous in India, Iran and whole Ottoman empire. Known poetry of Saib-i Tebrizî include 120 000 couplet verses in Persian and only 18 verses in Turkish. The poet is the representative of a new Indian style in poetry. Many Azerbaijan poets as Vehid-i Kazvinî, Vaiz-i Kazvinî, Murtazakulu Sultan Şamlu under influence of Saib-i Tebrizî became Indian style poets writing in native Turkish. In this article, on the basis of the still unexplored Turkic poems of the 17th century Azerbaijani poet Saiba Tabrizi and his followers, which were written in “Indian style”, the information on the specific features of this style is given. The study was conducted comparative historical method. A method of comparative analysis and generalization was introduced.

Keywords: Saib-i Tebrizî, Nazire, Indian style in poetry, Sebki Hintî, Solhe-koll, Tesbih, Istiare, Behr.

Received Date: 29/09/2018

Accepted Date: 30/10/2018

Саиб Тебризи и индийский стиль в азербайджанской лирической поэзии XVII века

Резюме

Один из самых выдающихся представителей азербайджанской поэзии XVII века Саиб Тебризи был широко известен в Индии, Иране и Османской империи. От этого автора до нас дошли 120 000 бейтов на персидском языке и всего 18 стихов на азербайджанском языке. Как и в своих персидских стихах он и в тюркских стихах является представителем индийского стиля. Такие азербайджанские поэты, которые писали свои произведения под воздействием тюркских стихов Саиба-Вахид Казвини, Ваиз Казвини и Муртазагулу Султан Шамлу являлись представителями индийского стиля в Азербайджане. В данной статье на основе до сих пор не исследованных тюркских стихотворений азербайджанского поэта XVII века Саиба Табризи и его последователей, которые были написаны в «индийском стиле» даются сведения о специфических особенностях этого стиля. Исследование было проведено сравнительно-историческим методом. Был применен способ сравнительного анализа и обобщения.

Ключевые слова: Саиб Тебризи, назире, индийский стиль, солхе-колл, тешбих, истиаре, бахр.

Получено: 29/09/2018

Принято: 30/10/2018

Kerimov

Giriş

Zengin hayaller, mecazlar ve mazmunlarla süslü olan Hint üslubu XVI. yüzyıldan önce İran'da, sonra Hintistan, Afğanistan, Orta Asya ve Anadolu'da yayıldı. Her türlü mahdut olusa taassuba yer vermeyen Hint üslubu mümessillerinde vusati-meşrep, yani tabiat genişliği olarak adlandırılan genişlik, evrensellik görülüyor. Bu ifade her şeyden önce dini, mezhebi, etnik ve sosyal farklılıkları bir tarafa bırakmayı, günlük hayattaki insanlarla canlı temaslarda bu meselelere önem vermemeyi kast etmektedir. Eserlerini çoğunlukla Fars dilinde yazan, Azerbaycan Türkçesinde on sekiz şiiri bilinen Saib-i Tebrizi Fars dilli şiirin, Hint üslubunun büyük ustalarındandır. Araştırmacılar bu üslubun Hintistan'a getmiş, bir zaman orada yaşamış İran şairleri tarafından yaratıldığını bildirmişlerdir. Saib-i Tebrizi de altı sene Hintistan'da yaşamıştır. Türkiyeli araştırmacı Berna Karagözoğlu'nun bildirdiğine göre Hint üslubunun Saib'den daha önceki İranlı mümessilleri Örfî-yi Şirazi, Hazir-i Nişapurî, Talib-i Amili, Kalim-i Kaşanî de Hintistan'da, Babürlü sarayında yaşamışlardır.¹ Fars dilli şiir İran'da olduğu kadar Hintistan'da da önemli bir yere sahip olmuştur. Fars dilli edebiyat bölgede İranlı göçmenler tarafından geliştirilmiştir.

Saib-i Tebrizî'nin Türkçe şiirlerinde de Hint üslubunun özellikleri görülmektedir. Bu şiirlerde şair takibçilikten, geleneksel konu ve motifler çerçevesinden dışarıya çıkmak istemiş, "tanıdık olmayan, yeni, alışılmamış motif, sujet" gibi anlaşılan orijinal ve şaşırtıcı şiire, sanata önem vermiştir. Yeni devrin talepleri esasında meydana gelmiş Hint üslubu Türk edebiyatında bazı farklarla yaklaşık olarak aynı şekilde tezahür etmiştir: Türk edebiyatında sözü geçen üslubun Naili, Neşati, Nabi, Şeyh Galib gibi takibçileri olmuştur. Şimdiye kadar Azerbaycan Türkçesinde Hint üslubunda yazılmış şiirler araştırmaya tabi tutulmamıştır. Saib-i Tebrizi'nin ve onun takibçileri Vehid Kazvinî, Vaiz Kazvinî, Murtazakulu Sultan Şamlu'nun ana dilindeki Hint üslubunda yazılmış şiirlerini araştırmakta amacımız Azerbaycan Türkçesinde de bu üslupta eserler yazıldığını

¹ Berna Karagözlü, "Babürlü sarayında Farsca çalışmalar Ekber, Cihangir, Şah Cihan ve Evrengzib Dönemleri", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2017, Cilt: IV/Sayı: XII/Agustos/MMXVII, s. 18.

Kerimov

göstermektedir.

Saib-i Tebrizî, XVII. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en ünlü, bilinen şairlerindendir. Geçrek ismi Mirza Muhammed Ali olan Saib lakaplı şair 1601'de Tebriz'de doğmuştur. Babası Mirza Abdurrahim Tebriz'in ünlü tüccarlarından olmuştur. I. Şah Abbas (1587-1629), İsfahan şehrini Safevîler devletinin başkenti yaptıktan sonra (1598) Tebriz'den birçok âlim, esnaf ve tüccarı yeni başkente göç etmeye mecbur etmişti. Saib'in babası da padişahın emri ile İsfahan'a göç etmiş, şehrin eski Tebrizlilerin oturduğu Abbasâbad mahallesinde yaşamıştır. İsfahan'da Abbasâbad tüccarlarının kenthüdası olan babasının sayesinde mükemmel eğitim alan şair devrinin en zeki insanlarından, bilim adamlarından olmuştur.

Tüccar oğlu olduğundan genç yaşlarında ticarete başlamış ve bu nedenle de doğunun büyük bir kısmını gezip görmüş, gittiği şehirlerde görüştüğü âlim ve şairlerden çok şey öğrenmiştir. O, Safevî toprakları dışına yaptığı ilk gezisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarında Bağdat, Mekke, Medine gibi şehirler başta olmak üzere Anadolu'yu da dolaşmıştır. Uzun bir seyahat sonucu İsfahan'a dönen Saib, Safevî sarayına yaklaşmak istemiş, fakat onun şöhret ve yeteneğini kıskananlar şairi I. Şah Abbas'ın gözünden düşürmeye çalışmışlardır. Kendisine karşı yapılan bu muameleler üzerine Saib, 1625'te Hintistan'a sefer etmiştir. Hintistan'a giderken uğradığı Kabil'de Zafer Han lakabıyla ünlü olan Navvab Mirza Asadullah hükümdar idi. Zafer Han bir süre Kabil'de ikamet eden şaire rütbe, unvan ve caize vermiştir. Sonra bir süre Hampur'da, Ekberâbad'ta, Keşmir'de bulunan Saib, 1642'de İran'a dönmüş ve II. Şah Abbas (1642-1666) tarafından "melikü'ş-şüara" unvanıyla taltif edilmiştir. Şair 1649'da II. Abbas'ın Şah Cihan'la (1627-1658) yaptığı savaşı kazanması üzerine 'Kandahar-nâme" mesnevisini yazmıştır. Saib, İsfahan'da ikamet etse de, vatanı Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'i hiç bir zaman unutmamış, her zaman doğduğu şehirle gurur duyduğunu söylemiştir:

Kerimov

*Saib ez hâk-i-pâk-i-Tebriz est,
Hest Sadi ger ez gil-e-Şiraz.²*

(Sadi, Şirazın toprağından yaratılmışsa,
Saib de Tebriz'in temiz toprağındandır).

Şöhreti Hint, İran ve Osmanlı ülkelerini sarmış Saib'e hayatta iken bile bu memleketlerin şairleri tarafından nazireler yazılmıştır. Ünlü âlim Muallim Naci onun divanının diyar-i Rum'da (Osmanlı devletinde) Hafız divanı gibi tedris olunduğunu söylemiştir.³ Araştırmacılar Saib'in hikmet ifade eden şiirlerinin Osmanlı-Türk edebiyatında XVII. yüzyılın büyük şairi Nâbî (1642-1712) üzerinde etkisini vurguluyorlar.⁴ Saib'in XVII. yüzyıl Fars edebiyatına da etkisi büyük olmuştur.

II. Şah Abbas'ın ölümünden sonra Safevî hükümdarı olan Şah Süleyman (1666-1694) zamanında Saib saraydan uzaklaşır. Şah Süleyman tarafından kendi sanatına kayıtsızlık gören şair hayatının son on yılında sarayla irtibatını büsbütün keser. İhtiyar şair hayatının bu yıllarını kendi eserlerini düzenlemeye, sekiz yüz şairin şiirlerinden oluşan yirmi beş bin beyitlik "Sefine" adlı müntahabat mecmuasını tertiplemeye hasreder. Birçok memleketler gezen Saib, bu şairlerden hayatta olanlarla şahsen görüşmüş ve kitabında onların şiirlerine yer vermiştir. Edebiyatçı âlim Muhammed Ali Terbiyet'in söylediğine göre, Saib şiirlerini konulara göre dağıtarak değişik divanlar tertiplemiş ve her divana ayrı ayrı isim vermiştir. Sevgilinin vücudunu ve güzelliklerini anlatan divanına "Miratu'l-cemâl" ("Güzellik aynası"), kadınların ziynet eşyalarına, ayna ile tarağa ait şiirler divanına "Ârâyiş-i nigâr" ("Süs kitabı"), şaraba ve meyhâneye ait şiirler divanına

² Hemid Araslı, XVII-XVIII Esr Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, Azerbaycan Üniversitesi Neşriyatı, Bakı, 1956, s.142.

³ Muallim Naci, Esami, Mahmut bey Matbaasi, İstanbul, 1890, s.189.

⁴ Banarlı Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, II C., Yedigün Neşriyatı, İstanbul, 1949, s.648.

Kerimov

“Meyhâne”, kendisinin seçilmiş gazellerinin birinci beyitlerini içeren divana “Vacibü’l-hıfz” (“Ezberlenmesi vacib olan şiirler”) adlarını vermiştir.⁵

Şair 1676’da İsfahan’da ölmüş ve oradaki Saib tekkesine gömülmüştür. Şairin ölümü üzerine şiir ve sanat adamları çok üzölmüş ve mersiye yazmışlardır.

Çok velut bir şair olan Saib’in Farsça manzum eserlerinin tamamı yüz yirmi bin beyit tutarındadır. Büyük Azerbaycan şairi Saib-i Tebrizî aynı zamanda İran şiirinin de çok büyük bir üstadı sayılmaktadır.

Saib Fars edebiyatında Hint üslubu denilen, zengin hayaller, mecazlar ve mazmunlarla süslü, özel bir üslubun en önde gelen temsilcisidir. XVI. yüzyılın sonları XVII. yüzyılın başlangıcında Fars şiirinde üslup değişmesi gözlenmekteydi. Hint üslubu (Sebk-i Hintî) önce İran’da, sonra Hintistan, Afganistan, Orta Asya ve Anadolu’da yayıldı. Örfî-yi Şirazî, Nazir-i Nişapurî, Zühur-i Turşizî, Talib-i Amulî, Kelîm-i Kaşânî gibi şairlerin sanatında gelişen bu üslup Saib-i Tebrizî’nin şiirlerinde olgunluk seviyesine ulaşmıştır. İncelik, nezaket, anlam derinliği ve hayal genişliği Sebk-i Hindî’nin özelliklerindedir. Araştırmacılar bu üslupta yazan şairlerin (özellikle Saib’in) şiirlerinde felsefi, sosyal, didaktik konuların yer aldığı, gazele yeni fikir, motif ve suretler getirdiğini söylüyorlar. Her türlü mahdut oluşa, taassuba yer vermeyen Hint üslubu mümessillerinin dünya görüşlerinde XVII. yüzyılda tuhaf görünebilecek genişlik, evrensellik görülüyor. Ancak bunu onlar vüsat-ı meşreb yani tabiat genişliği olarak adlandırmışlar. “Vusat-ı-meşreb ifadesi, her şeyden önce dini, mezhebi, etnik ve sosyal farklılıkları bir tarafa bırakmayı, günlük hayattaki insanlarla canlı temaslarda bu meselelere önem vermemeyi kastediyordu”.⁶ Taklitçilikten, geleneksel konu ve motifler çerçevesinden dışarıya çıkmak isteyen Hint üslubu şairleri “tanıdık olmayan, yeni, alışılmamış motif, suret” gibi anlaşılan orijinal ve şaşırtıcı şiire, sanata önem veriyorlardı.⁷ Yeni devrin talepleri esasında meydana gelmiş Hint üslubu Türk edebiyatında yaklaşık olarak aynı

⁵ Mehmedali Tarbiyat, Danışmandan-i Azerbaycan, Azerbyacan Devlet Neşriyatı, Bakı, 1987, s.285.

⁶ Masiğa Mehemedi, Saib-i Tebrizi ve Farsdilli Poeziyada Hint Üslubu, Elm Neşriyatı, Bakı, 1984, s.64.

⁷ Mehemedi, a.g.e., s.82.

Kerimov

şekilde tezahür etse de, bazı farklar mevcuttu. Osmanlı dönemi Türk edebiyatında Hint üslubunun araştırmacısı Sevinc Kasımova şöyle yazmaktadır: “Zengin ve ince hayallerin ifadesi, ıstırap ve elem konuları, sosyal konular, yeni tamlamalar, kendinden önceki şairlerin kullandığı kelimeleri kullanmakla beraber yeni mazmunları ifade edebilmek için bulunan yeni kelimeler, tasavvuf, mübalağa ve tezat sanatlarının, aynı zamanda, sözü çok kısa kullanmak, fakat dolgun ve derin manada söylemek için gerekli olan sanatların (teşbih, istiare, telmih, kinaye, irsal-i mesel, hüsn-i talil, left ü neşr, mecaz) fazla kullanılması, anlam derinliği gibi özellikler Sebki Hintî’ye aittir. Bu üslubun sayesinde edebiyat konu, hayal, dil ve ifade zenginliği kazanmıştır”.⁸

Türk edebiyatında sözü geçen üslubun önde gelen temsilcileri Naili (1608-1666), Neşati (?-1674), Nabi (1642-1712) ve Seyh Galiptir (1757-1799). Şimdiye kadar Fars dilli Azerbaycan edebiyatında Hint üslubu araştırılrsa da, Türkçe şiirde bu üslup yeterince ele alınıp araştırılmamıştır. Nedeni ise Türkçe Azerbaycan edebiyatında Hint üslubunda yazılan eserlerin Türk edebiyatındaki kadar fazla olmaması, Saib’ten başka onun takipçisi olarak Hint üslubunda Türkçe yazan şairlerin şiirlerinin edebiyat tarihine dahil edilmemesidir. Saib’in Azerbaycan Türkçesinde yazan takipçilerinden Vehid Kazvinî, Vaiz Kazvinî, Murtazakulu Sultan Şamlu’nun şiirleri ilk defa tertipleğimiz “XVII asır Azerbaycan şiiri” antolojisine dahil edilmiştir. Saib’in bizce bilinen Türkçe on sekiz şiirinde XVII. yüzyıla nazaran yeni bir üslubun özellikleri açıkça görülmektedir. Bu şiirlerdeki beyitlerin kuruluşu Hint üslubu için karakteristiktir. Beytin ilk mısrasında karmaşık, girift bir fikir söylenilebilir, bileşik tamlamalar, izafetler kullanılır. Beytin ikinci mısraında ise fikir sade şekilde, örnekle (temsil yahut irsal-i mesel sanatlarını kullanmakla) okuyucuya açıklanıyor. Saib’den bir örnek verelim:

*Oldu mağlub-i hava-yi nefsi-istilâ-yi ağı,
Aldılar hakem elinden ihtiyar evbaşlar.*⁹

⁸ Sevinc Kasımova, Sebki Hindî, Filolojiye Meseleleri, № 5, 2007, Bakı, s.106.

⁹ XVII. Esr Azerbaycan lirikası (Antoloji), Nurlan Yayınları, Bakı, 2008, s. 158.

Kerimov

Beytin birinci mısrasında Sebk-i Hindi tesirinden zincirleme tamlama kullanan şair, nefse mağlup olmaktan bahs ediyor, ikinci mısrada bunu evbaşın – alçak heriflerin hakemin elinden yetkisini alması ile kıyaslıyor. Sonraki beyitte fikir geliştiriliyor. Yazar, gönül nirsuz olduktan – söndükten sonra hevesin dizgini ele almasını (hakem olmasını) karanlık düştükten sonra huffaşların – baykuşların yuvadan çıkması ile kıyaslıyor:

*Çün gönül binur olur, mütlak inan alır heves,
Kaş karalanda çıkarlar yuvadan huffaşlar.¹⁰*

Örneğini verdiğimiz bu sonuncu beyitte temsil sanatı ile beraber Hint üslubunda görülen insana has hareket ve vasıfların soyut anlamlara ait edilmesini (hevesin dizgini ele almasından bahseden müellif istiare sanatını kullanmıştır), şiirin gündelik hayatla alakalandırılmasını, “yere indirilmesini” (baykuşların yuvadan çıkması) de gözlemliyoruz.

Gerçek olaylara alışılmamış bakışıyla seçilen Saib, etraftaki olup biten olaylarda bir anlam buluyor, onları kendisinin toplumsal, felsefi fikirleri ile ilişkilendiriyor. Şair insanları birbirine yakın olmaya, bir birine yardım etmeye çağırarak için onlara gökte uçan kuşlardan değil, nar tanelerinden örnek almayı tavsiye ediyor:

*Gök fezası ne makam-i per ü bal açmaktır,
Dâne-yi nar gibi bir birinize kısılm.¹¹*

XVII. yüzyılda Fars dilli şiirde yeni üslubun temsilcilerinden olan Vehid Kazvinî'nin (?-1701) Türkçe şiirlerinde de Saib etkisini görüyoruz. Vehid'in Berlin Devlet Kütüphanesindeki dört

¹⁰ A.g.e., s. 158.

¹¹ XVII.Esr Azerbaycan lirikası (Antoloji), Nurlan Yayınları, Bakı, 2008, s.164.

Kerimov

yüz seksen yedi yapraktan oluşan külliyyatının otuz yaprağında (1b-30b) onun Azerbaycan Türkçesinde şiirleri yazılmıştır. Divanın yazılma tarihi-h.16 muharrem 1119 yılıdır (m.12 Nisan 1707).

Vehid'in Türkçe gazellerinden birinde böyle bir beyit vardır:

*Her yerde kim, dimağ olur, ter gönül konar,
Her har-i hoşk bülbüle bir aşiyânedir.¹²*

Birinci mısradaki dimağla – beyinde gönül karşı karşıya koyularak tezat yaratılmış, ikinci mısradaki temsil sanatı kullanılarak söylenmiştir ki, beyinle gönlün (yürek) bir tende olması bülbülün kendisine “*har-i hoşk*” (kuru dikenler) içinde yuva kurmasına benzer. Beyitte leff ü neşr sanatı da kullanılmış, birinci mısradaki “*dimağ*” (beyin) ve “*gönül*” sözleri, ikinci mısradaki “*har-i hoşk*” ve “*bülbül*” kelimeleriyle ilişkilendirilmiştir.

Fars dilindeki şiirlerinde Hint üslubunun başka bir temsilcisi Mirza Mehemmed Rafi Vaiz Kazvinî'nin (1617-1678) Azerbaycan Türkçesindeki şiirlerinde de bu üslubun özelliklerini, Saib etkisini görüyoruz. İlk defa Prof. Turhan Genceyi, şairin Londra'nın British Museum'daki Farsça divanının elyazmasından onun Türkçe 9 gazelini bularak 1971'de İstanbul'da basılan Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi'nde yayınlamıştır. Vaiz'in bazı Türkçe şiirleri Berlin Devlet ve İstanbul Nur-i Osmaniye Kütüphaneleri'nde bulunmaktadır.

V.Kazvinî de başka Hint üslubu temsilcileri gibi şiirlerinde anlama özel önem vermiş, toplumsal, felsefi konuları gazele getirmiş, ondan önce edebiyatta işlenmemiş suretleri kullanmıştır. Vaiz beyitlerinden birinde vatanında şairlerin, aydınların yeterince değerlendirilmemesinden böyle şikâyet ediyor:

¹² A.g.e., s.169.

Kerimov

*Tapmaz fūruğ cevherimiz ta vatandayık,
Olmaz çırağ çıkmasa taşdin şeraremiz.¹³*

Şair şöyle yazmaktadır: Ne kadar ki, vatandayız, cevherimiz ışıklanmaz. Bu taştan kıvılcım çıkmayınca, kandil yanmamasına benzemektedir.

Vaiz'in şiirlerinde Saib'in Türkçe gazellerinin etkisini görüyoruz. Bu etkini özellikle Saib'in:

*Ömür geçti, sefer esbabını amade kılın,
Her ne sizden kese tig-i ecel, andan kesilin.¹⁴*

- matlalı ihtiyarlığa ithaf edilmiş şiirine Vaiz'in yazdığı nazirede görüyoruz. Saib, bu gazelinde Fuzuli'nin:

*Ey Fuzuli, kadımız kıldı felek hem, yanı,
Vaktdır çıkmağa dünya kapısından, eğilin¹⁵*

maktalı gazelinin bahr ve kafiyelerini kullanmıştır. Fuzuli gazelinin yalnız bu son beytinde ihtiyarlık söz konusudur, ancak Saib'in şiiri bütünlükle ihtiyarlığa hasredilmiştir. Şair burada ihtiyarlaşmış insanın durumunu tasvir ediyor, aynı zamanda ona durumunu anlayıp, buna uygun davranmasını tavsiye ediyor:

Ta sizi devr ü zaman eylemeyübdür pamal,

¹³ XVII. Esr Azerbaycan lirikası (Antoloji). Nurlan Yayınları, Bakı, 2008, s. 291.

¹⁴ A.g.e., s. 164.

¹⁵ Mehmed Füzuli, Eserleri, Beş ciltte, I cilt. Elm Neşriyatı, Bakı, 1957, s.212.

Kerimov

*Gün sarı şebnem-i gül tek bu çimenden çekilin.*¹⁶

Burada Saib, “Zaman ihtiyar insanı hayattan kaldırmadan önce kendisi güneş doğduktan sonra buharlaşan çiğ gibi hayat çimeninden çekilmelidir» diyor. Saib’in eserlerinin Londra’nın İndia Ofis Kütüphanesi’nden aldığımız nüshası esasında takdim ettiğimiz bu beyitteki “şebnem-i gül tek” ifadesi şairinin Azerbaycan’daki kitap baskılarda yanlışlıkla “şebnem güldükçe” gibi yazıldığını da ayrıca belirtmek isteriz.

Vaiz Saib’in bu gazeline yazdığı naziresinin beyitlerinden birinde ihtiyar insanı duvarları yıkılmış eski binaya benzetmekle temsil sanatını kullanıyor:

*Gitti kuvvet dizlerden, oturak olmak gerek,
Çün bina sustaldı, duvarın dökülmek çağıdır.*¹⁷

Şair burada Hint üslubunun diğer temsilcileri gibi gündelik hayatta gördüklerini kullanmaktadır.

Şiirin gerek iç, gerekse de dış görünüşünde suretlerinde Saib’in tesirini görüyoruz. Vaiz de Saib gibi ihtiyarlık yaklaşırken onun anlaşılıp kabul edilmesi zaruretinden bahsediyor, ömrün sonbahar çağının kendisi ile getirdiği kederi tasvir ediyor:

*Döndü ağız dişsizlikten ilan surahına,
Ağla, ağla, bu ağız birle ne gülmek çağıdır.*¹⁸

Burada “ağla”(mak) ve “gülmek” kelimeleri ile tezat sanatı yapılmıştır.

¹⁶ XVII. Esr Azerbaycan lirikası (Antoloji), Nurlan Yayınları, Bakı, 2008, s. 164.

¹⁷ A.g.e., s. 289.

¹⁸ XVII. Esr Azerbaycan lirikası (Antoloji), Nurlan Yayınları, Bakı, 2008, s.289.

Kerimov

Vaiz'in:

*Özge alemde meger döksem daminden yaşlar,
Yoksa bu seylabe dözmezler bu dağlar, taşlar¹⁹*

matlalı gazeli Saib'in:

*Olmadı hurşidden dağlarda rengin kaşlar,
Gördüler lâl-i lebin, kan terlediler taşlar²⁰*

matlalı gazeline naziredir.

Adeta temsil sanatını kullanan şair beytin birinci mısrasında her hangi bir fikri söyler, ikincide ise onu tastik, yahut izah eden örnek verir. Buradaki beyitlerden birinde temsil sanatı kullanılırken örnek birinci mısradaki kullanılmıştır:

*Ta kılınc çıkmaz kından, zahir olmaz cevheri,
Nur-i çeşmim, vesmeni neyler o eğri kaşlar.²¹*

Şair burada sevgilisinin kaşına vesme, boya vurmasını gereksiz saydığını anlatıyor. Örnek olarak da “kının altında kılıcın cevheri, kıymetli taşı görülmediği gibi, vesme altındaki kaşın da asıl güzelliği saklı kalıyor” diyor. Beyitte, aynı zamanda, leff ü neşr sanatı da kullanılmış, birinci mısradaki “*kılınc*” ve “*kın*” kelimeleri ikinci mısradaki “*kaş*” ve “*vesme*” kelimeleri ile ilişkilendirilmiştir.

¹⁹ A.g.e., s. 290.

²⁰ A.g.e., s. 158.

²¹ A.g.e., s. 290.

Kerimov

Murtaza Kulu Sultan Şamlu Azerbaycan şairi, şikeste-nastalîk (şikeste unsurlu nastalîk) hat nevinin yaratıcısı olmuştur. Şah Süleyman Safevi tahta çıkarken (1666) korçubaşı, sonralar Kum valisi tayin edilmiştir. Araştırmacılar onun yaklaşık olarak h.1105-de (m.1693-1694) öldüğünü söylerler. Murtaza Kulu Sultan, Saib-i Tebrizî ile tanışmış, onlar bir birlerinin şiirlerine nazireler yazmışlar. Saib, “Sefine” antolojisine onun da şiirlerini dâhil etmiştir. Murtaza Kulu Sultanın gerek Türkçe, gerekse de Farsça yazdığı şiirlerinde Saib’in güçlü etkisini görüyoruz. Murtaza Kulu Sultanın Türkçe şiirlerini ilk defa toplayan Azerbaycan araştırmacısı Salman Mumtaz (1884-1941) olmuştur. Şairin Türkçe bir kaç şiiri S.Mümtaz’ın Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli adına Elyazmalar Enstitüsü’ndeki arşivinde bulunmaktadır.

Murtaza Kulu Sultan Şamlu’nun da Türkçe şiirlerinde Hint üslubunun diğer temsilcilerinde olduğu gibi anlama, sosyal konulara önem verildiğini, fikri mümkün derece kısa ve dolgun söylemek için temsil ve başka sanatların kullanıldığını, girift tamlamaları, soyut ve somut anlamların bir arada işlendiğini görüyoruz. Gazellerinden birinde şair kemal sahibi olanların zevale uğramalarından, onların keder içinde, kemali olmayanların ise asude, rahat yaşamalarından bahseder:

*Kamillere kuduret-i devran yeter müdam,
Ay bedrlenmez ise husuf ihtimalı yok.²²*

Murtaza Kulu Sultan buradaki birinci mısradaki kâmil insanların her zaman devrin zevaline maruz kaldıklarını söylüyor. Temsil sanatının kullanıldığı ikinci mısradaki fikrin izahı, kanıtı için ilginç, beklenmedik bir mukayese bulur: Nasıl ki, bedirlenmiş, on dört gecelik, dolunay olmazsa, ayın husuf-tutulma ihtimali yoktur. Beyitte aynı zamanda leff ü neşr sanatı da kullanılmış, “kamiller”, “kuduret-i devran” kelimeleri “bedirlenmiş ay” (inkâr şeklinde) “husuf” kelimeleriyle

²² XVII. Esr Azerbaycan lirikası (Antoloji), Nurlan Yayınları, Bakı, 2008, s.303.

Kerimov

ilişkilendirilmiştir.

Başka bir şiirinde şair fazilet ehli olan insanların hayatlarını kazanmak için çektikleri ıstıraplardan bahsediyor:

*Öyle kim, efsâr-ı meşru ile kasır olur namaz,
Kıldı kuteh ömr ehl-i fazlı tahsil-i maaş.²³*

Şeriatta gösterilen bazı durumlarda namaz kısa olduğu gibi, kendi ekmek parasını kazanmak, hayatını kazanmak isteyen fazilet sahiplerinin de ömrü kısa olur. Beyitte çoğu hallerden farklı olarak birinci mısra ikinci mısraı izah eder. Burada aynı zamanda leff ü neşr sanatı kullanılarak birinci mısradaki “kasır” (kısa), “namaz” kelimeleri ikinci mısradaki “kuteh-ömr” (kısa ömürlü) ve “ehl-fazl” sözleri ile ilişkilendirilmiştir.

Murtaza Kulu sultanın bize ulaşan Türkçe yedi gazel ve üç tek beytinde toplumsal konulu beyitler çok önemlidir. Şair bu şiirlerinde Hint üslubunun başka temsilcileri gibi değişik sanatları maharetle kullanıyor. Beyitlerinden birinde Murtaza Kulu Sultan galip yahut mağlup ile isimlendirilen sanatın adını çekiyor:

*Galb okunsa kek manası tağyir eylemez,
Sanma kim, islâh ile müfsid kılır terk-i fesad.²⁴*

Bir mısra, beyit yahut bent dâhilinde söz tersine okunarak başka bir anlamda kullanırsa, maklup sanatının ikinci nevi-maglub-i müstevi alınır. Beytin anlamı şudur: müfsit-fesat çıkaran ıslah ile kendi emelinden vaz geçmez. Nasıl ki, kalp, maklup sanatını kullanmakla pire anlamını veren «kek» kelimesini tersine okusanız da, anlamı değişmez. Beyitte aynı kökten yaranan “müfsid” ve

²³ A.g.e., s.306.

²⁴ XVII. Esr Azerbaycan lirikası (Antoloji), Nurlan Yayınları, Bakı, 2008, s.302.

Kerimov

“*fesad*” kelimelerinden yararlanmakla iştikak sanatı kullanılmıştır.

Murtaza Kulu Sultan da üstadı Saib gibi beklenmedik suretler yaratmayı seven sanatçılardandır. Beyitlerinden birinde okuyoruz:

*Bur muamma misreidir meddi-tuli-ömr kim,
Bu muammadan hemin meksud irür bir yakşı ad.*²⁵

Gönül tokluğunu ve her türlü hayırseverliği teşvik eden şair diyor ki, insanın yaşadığı uzun ömür aslında bir muamma mısrasıdır. Bilindiği gibi, manzum bulmaca diye anlatılan muammada şair fikrini değişik sözler, teşbihler içinde sanki saklayarak ifade ediyor. Saklanan fikri, adı bulmak için bir zaman düşünmek gerekiyor. Beyitte şöyle söylenmektedir: İnsan ömrünün muamması açılırsa, yaşamaktan amaç bu dünyada iyi bir ad bırakmaktır. Bazen şair somut ve soyut anlam bildiren kelimeleri bir izafette birleştiriyor:

*Bir nağd-i sikkedar-i haridar görmedim,
Ta gönlümü dükân-i meta-i gam eyledim.*²⁶

Anlamı: Gönlümü gam malının dükkânı ettiysem de, bunun alıcısını göremedim. Yani beni gereğince değerlendiren olmadı.

Murtaza Kulu Sultan, ustat bir şair gibi bir beyitte birkaç sanatı başarıyla kullanabilmiştir:

*Bu ne zülf, bu ne kakül, bu ne deste deste sümbül,
Ne dumandır Allah, Allah ki, gün üzü tar oluptur.*²⁷

²⁵ A.g.e., 2008, s.302.

²⁶ XVII. Esr Azerbaycan lirikası (Antoloji), Nurlan, Bakı, 2008, s. 305.

²⁷ a.g.e., s. 304.

Kerimov

Burada “*sümbül*” derken, güzelin saçı, “*gün*” derken yüzü kastediliyor ki, bu da istiareidir. Saçın güzelin yüzünü kapatmasını dumanın güneşin önünü tutmasına benzeten şair burada mübalağa sanatını kullanmıştır. “*Gün*” ve “*tar*” sözleri ile tezat sanatı kullanılmıştır.

XVII. yüzyılda Fars dilli şiirdeki kadar olmasa da, Azerbaycan Türkçesiyle yazılan şiirinde Saib-i Tebrizî, onun etkisi altında yazan Vehid Kazvinî, Vaiz Kazvinî ve Murtaza Kulu Sultan Şamlu'nun eserlerinde Hint üslubunu gözlemliyoruz. Azerbaycan şiirinde bu üslup çok yaygın olmadığından şimdiye kadar konuya ait araştırmalar yapılmamıştır.

Kaynaklar

- ARASLI, H., (1956). *XVII-XVIII. Esr Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi*, Azerbaycan Üniversitesi Neşriyyatı, Bakı.
- BANARLI, N. S., (1949). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II C. Yedigün Neşriyatı, İstanbul.
- FUZULİ, M. (1957). *Toplu Eserler*, Beş ciltte, I Cilt, Elm Neşriyyatı, Bakı.
- KAZIMOVA, S., (2007). *Sebk-i Hindî // Filologiya Meseleleri*, №5.
- KARAGÖZOĞLU, B. (2017). ‘‘*Babürlü Sarayında Farsca Çalışmalar*’’ (*Ekber, Cihangir, Şah Cihan ve Evrangzib Dönemleri*), Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt: IV/sayı: XII/Ağustos/ MM XVII., ss.15-25.
- MUALLIM NACI (1890). *Esami*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul.
- MEHEMMED FUZULI (1957). *Eserleri*, I. Cilt. Azerbaycan SSR Elm Neşriyyatı, İstanbul.
- MEHEMMEDI, M., (1984). *Saib-i Tebrizi ve Farsdilli Poeziyada Hint Üslubu*. Elm Neşriyyatı, Bakı.
- XVII. ESR AZERBAYCAN LİRİKASI (ANTOLOJİ) (2008). Nurlan Yayınları, Bakı.
- TARBİYAT, M., (1987). *Danışmendan-i Azerbaycan*. Çev: İsmayıl Şems, Gafar Kendli, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı.